

Емилия Авгинова-Николова

**СИМВОЛИКА НА НЯКОИ ЖИВОТНИ
ПО ДАННИ НА ЕЗИКА**
(върху материал от гръцки фразеологизми)

Животните по своята природа са близо до човека, свързани са с историческото развитие на цивилизацията. Според етнографски данни при славяните около 600 животни „предсказват“ времето. Добри „синоптици“ са например враните, а моряците определят времето според поведението на чайките.

Култовите изображения на животни са най-древната проява на творчество при човека. Култът към животните – това е първата граница, която древният човек прокара между себе си и природата, признавайки нейното господство и вече без да се отъждествява с нея. И колкото и да се е снижила ролята на животните в духовната култура на човека, анимализмът винаги си остава този смислообразуващ фон, въз основа на който се формират езиковите и култовите стереотипи, поетичните образи, метафорите и др.

„Значението, което са имали дивите животни в бита и вярванията на древния европеец, може да се фокусира върху два основни плана – рационален (ползата или вредата от тях) и религиозно-митологичен (култовете към тях; ролята им на митологични символи, на културни герои, на божествени персонажи и др.). Разбира се, не е изключено повечето от опасните, вредните или полезните животни да са носители на определена митологична символика именно поради конкретната роля, която са играли в стопанството и в бита на човека, като митологичните представи за тях са се основавали на митологичното моделиране при първичната митологизация.“ (Попов, Б., 2005, 5).

Принадлежността на гръцкия и българския език към различни групи на индоевропейското езиково семейство предопределя наличието на различия, които съществуват във фразеологичните системи на двата езика. От друга страна, двата неродствени езика съществуват в непосредствена близост в продължение на дълъг период от своята история и развитие, т.е.

те са „езици в контакт“, който се проявява в различни форми и степени на честота през различните периоди от съществуването си. Този контакт с течение на времето пък от своя страна предполага и наличието на много сходни елементи в гръцкия и българския език и е причина за т. нар. вторично сближаване на езиците.

В рамките на балканския езиков съюз българският и гръцкият език имат свой специфичен контакт, обуславящ се от следните фактори: 1. Дългия период на билингвизъм; 2. честото движение на част от населението, предимно периодичното пастирско придвижване в различните части на Балканския полуостров до късното средновековие (Вл. Георгиев); 3. Българската държава има важна политическа и културна роля през IX–XII век; 4. християнизацията и православната църковна институция; 5. книжнината, която се ползва и създава за нуждите на църквата.

Обект на вниманието в настоящото изложение е част от богатство на гръцкия език – фразеологизмите. Те по своята същност представляват особен начин на изразяване, мястото на дадена дума, на даден израз или стилът, се различава във всеки език, дори във всеки един разговор между хора с различни професии. При фразеологизмите в един език обикновено не съществува точен еквивалент в друг език. Фразеологизмите съчетават характеристики от различните равнища на езика и дават познание не само за самия език, но и за бита, културата, историята и духовността на съответния народ. М. Еминеску пише: „истинското богатство (на езика) се състои винаги в неговите изрази, в онези неизменни образования – отпечатьци, които се формират в течение на хиляди години и предават на всеки език собствена физиономия... Тази непреводима част на един език представлява истинското негово наследство от деди и прадеди, докато преводимата му част е обща за човешката мисъл поначало.“

И така, под фразеологизъм разбираме: устойчива, разделно оформена езикова единица, представляваща семантична цялост, свързана с определен метафоричен образ и обикновено емоционално-експресивно оцветена, която изпълнява вторична номинационна роля в езика. (Калдиева-Захаријева, Ст., 2005, 34).

В настоящата работа се разглеждат някои фразеологизми и устойчиви изрази със съставна част различни животни и символиката на тези животни в гръцкия и българския език.

Съпоставянето на българските и гръцки фразеологични единици изисква познаване на двата балкански езика, на културата, бита и религията на

съответните народи, затова тук ще направим само един опит за съпоставяне.

Съвсем очевидно е, че част от тези устойчиви словосъчетания в единия език съответстват на същите такива в другия. Например:

Έχω του πουλιού το γάλα = είμαι πολύ πλούσιος – **имам и от пуле мяко**

Γίνομαι θηρίο = οργίζομαι, εξαγριώνομαι – **озверявам, ставам звяр**

Χάφτω μύγες = **лапам мухи; голям глупак съм**

Τα πάνε σαν το σκύλο με τη γάτα = **τρώγονται σαν το σκύλο με τη γάτα** – **карат се като куче и котка**

Κύκνειο άσμα = **το τελευταίο про του θανάτου έργο ποιητή, μουσικού κ.α.** – **лебедова песен**

Символният образ на лебеда например е тясно свързан с митологичните персонажи на Аполон, Афродита, Зевс, Леда, Орфей. Използването на символиката на лебеда е свързано основно с представата за способността на човешката душа да броди по небето в образа на Лебед. Красивата птица сама по себе си олицетворява възраждането, чистотата, целомъдрието, съвършенството, гордостта, мъдростта, самотата. Лебедът е съвършена птица, чиято белота, сила и обаяние я правят жив божествен знак на светлината и вечността.

В някои случаи при превода фразеологизмите съвпадат частично, т.е. само някои от техните съставни части са еквивалентни и в двата езика. Например:

Είναι γριά αλεπού = **είναι πονηρός** – **стара лисица е**

Αυτό το ξέρει και η γάτα μας = **αυτό είναι πασίγνωστο** – **това и баба го знае (букв. Това и котката ни го знае)**

Ψάχνω γυρεύω ζητώ ψύλλους στ' άχυρα – **търся игла в купа сено (букв. Търся бълха в купа сено)**

В други случаи пък фразеологичните съчетания не си приличат абсолютно нито по семантичен, нито по синтактичен състав:

Είμαι περδίκι = **είμαι μια χαρά, είμαι κανόνι** – **добре съм (букв. яребичка съм)**

Важна роля и в двата разглеждани от нас езика играят дивите животни вълк, мечка, лисица, елен и др.

Символичното значение на **лисицата** в различните традиции образува единен и устойчив комплекс от донякъде митологизирани качества – хитрост, ловкост, съобразителност, лицемерие, лакомия, егоизъм, злонамереност, отмъстителност. Поради съотнасянето ѝ с представата за нещо съмнително и фалшиво, както и поради нейните чести неуспехи, тя не принадлежи към митологичните персонажи от висшите равнища (Топоров, В. Н., 1988, 57; цит. по: Попов, Б., 2005, 17). Не е изключено митичните представи за опасността от животното да са свързани и с особения му хищнически нрав. В българските и гръцките народни представи животното символизира хитрината и измамата; тя е лукава, крадлива и съобразителна и в същото време – зла и отмъстителна. В народните приказки за животни е един от основните персонажи. Така тези качества на лисицата са изразени в следните гръцки фразеологични единици:

***Παμπόνηρος σαν αλεπού** – хитър като лисица;*

***Γριά αλεπού** – стара лисица;*

***Πονηρή αλεπού** – хитра лисица;*

***Τι θέλει η αλεπού στο παζάρι** – за човек, който си пъха носа, където не му е работа; (букв. какво търси лисицата на пазара)*

***Όσα δε φτάνει η αλεπού τα κάνει κρεμαστάρι** – лисицата, като не стига гроздето, казва, че е зелено.*

***Η γριά αλεπού δεν πιάνεται με ξόβεργες** – хитрия човек трудно ще го излъжеш (букв. Старата лисица с капан за птици не се хваща)*

Родството между различните наименования на това животно в индоевропейските езици е допускано от много изследователи, които предполагат, че фонетичните различия между тях се дължат на табуистични деформации на индоевропейската праформа. (вж. БЕР, 3, 420).

Балканските представи за лисицата са донякъде сходни с тези за вълка.

Ритуалната и култовата роля на **вълка** в представите на много народи от Евразия и Северна Америка до голяма степен се отнася до култа към предводителя, към родоначалника на племето или към божеството на войната. Връзката на хищника с бога на войната била характерна за индоевропейската митологична традиция (срв. Ролята му в култа към бога Марс в Рим; двата вълка, съпровождащи германския Один), а воините или членовете на племето се представяли във вид на вълци или се преименували

така (при хети, иранци, гърци, германи и др.); Символичната интерпретация на образа на животното като слънчева светлина (поради факта, че вижда добре и през нощта) е обяснена от М. М. Маковски и чрез паралелите на воин-герой и с прародител на хората (най-вече при гърците и скандинавците, а също и при монголи, тюрки, китайци) (Маковски, М. М., 1998, 166).

Представите за родоначалника, вожда на племето, проявяващ се във вълчи образ, или притежаващ способността да се превъплъщава в този звяр, са тясно свързани с тотемизма и шаманизма – от тях произхождат вярванията за славянските и балканските върколаци (вж. Иванов, В. В., 1987, 242; цит. по Попов, Б., 2005, 12).

Една от характерните черти в митологичния образ на вълка – непълнотата на формата и асиметрията (куц, еднокрак) говори за неговата хтонична същност (Георгиева, Ив., 1983, 50); той е символ на преизподнята, на злото и смъртта, на всичко далечно и чуждо; неговата паст олицетворява нощта, бездната, ада, а също така и на алчността и лакомията; същевременно той символизира диадата *живот – смърт* и т. н. (Маковски, М. М., 1998, 166, 167). Вълкът с неговата демонична същност принадлежи към нечистите сили и дявола. Той е символ на гората, зимата, смъртта, мрака. От друга страна за индоевропейците и конкретно за гърците звярът е и опасен хищник, поради неговата лакомия и широкото му разпространение (вж. Havers, W., 1946, 41). Това се потвърждава от следните гръцки фразеологизми:

Λύκος – характеризира нападателен, кръвожаден, жесток човек;

Πέφτω στο στομάχι του λύκου – букв. *попадам в устата на вълка*, т.е. *в голяма опасност се намирам*;

Γλιτώνω από το στόμα του λύκου – букв. *спасявам се от устата на вълка*, т.е. *избявам се от голяма опасност*;

Γλίτωσα από του λύκου τα δόντια – букв. *спасих се от зъбите на вълка*;

Βάζω το κεφάλι μου στο στόμα του λύκου – букв. *слагам си главата устата на вълка*, т.е. *подлагам се на голяма опасност*;

Να σε φάει ο λύκος – букв. *вълкът да те изяде* или *да ти се не види, дявол да те вземе*;

Τρώει πεινάει σαν λύκος – *яде / гладен е като вълк*;

Βάλανε τον λύκο να φυλάει τα ρόβια – букв. *оставили вълка да*

пази обцете, т.е. възлагам на ненадежден, на съмнителен човек да свърши дадена работа;

Ο λύκος κι αν εγέρασε, κι αν άλλαξε το μαλλί του, μήτε τη γνώμη άλλαξε, μήτε την κεφαλή του – вълкът козината си мени, но нрава си – никога;

Гръцкото и латинското название на вълка произхождат от индоевропейските форми *lukos, *lukuos. Според някои мнения гръцкото λύκος може да се свърже с етнонима *luk (οι λύκιοι в «Илиада») с вероятно значение „сивите“, т.е. „светлите вълци“ от индоевропейския корен *luk-/leuk- „бял, светъл“, отразен в гръцкото λευκός „бял, светъл“, лат. lux, lucis „светлина“, бълг. лъч, лъскав.

Редно тук, разглеждайки фразеологичните единици, да обърнем внимание на **кучето**, чието название е станало компонент на много устойчиви изрази у българите и изобщо у всички славяни. Образът на кучето е сходен с този на вълка, но в по-омекотен вариант. При някои устойчиви изрази образът на кучето замества образа на вълка в гръцкото им съответствие:

И вълкът сит, и агнето цяло – Η πίτα ολάκερη κι ο σκύλος χορτάτος – буквален превод: „Питата цяла и кучето сито“

или:

Θρέψε λύκο το χειμώνα να σε φάει το καλοκαίρι – букв. *храни вълка през зимата, за да те изяде на лято*, с българско съответствие: **храни куче да те лае**. Известни на всички са изразите **като гладно куче, кучешки студ, кучи син, подби си опашката като куче**, които съдържат негативен отпънък. Гръцкият език е също толкова богат на фразеологизми със съставна част **куче**. Например:

Ψόφησε πέθανε σαν το σκυλί – *умря като куче*;

Σαν дарμένο σκυλί – *като пребито куче*;

Στα σκυλιά το πετάω, σ'εσένα δεν το δίνω – *на кучетата го хвърлям, но на теб не го давам*;

Δουλεύει σκυλίσια – *работи много и гръх не си поема*;

Ο δρόμος είναι ανοιχτός και τα σκυλιά δεμένα – *ако искаш, тръзвай, никоѝ не те е вързал*.

Πέθανε σαν σκυλί – *умря като куче*

Всички тези примери обрисуват кучето и в двата езика (българския и гръцкия) като символ на нещо изоставено, нещастно и жалко. Паралелно

с това обаче в българския език се срещат много устойчиви изрази със съставна част отново куче, но вече носещи положителен признак – кучето е символ на доброто. Например: **верен като куче – πιστός σαν σκυλί; τοῦ ε κуче** (в работата, т.е. работи усърдно, неуморно, издръжлив е) – **είναι σκυλί στη δουλειά.**

Наред с лисицата, вълка и кучето особено внимание бихме могли да отделим и на **мечката**.

Представата за мечката в митологичните традиции на различни народи разкрива множество разнообразни нейни прояви: умиращо и възкръсващо божество, национален герой, родоначалник, тотем, дух-пазител, дух-лечител, животно за лов, господар на гората.

Мечката е символ на нещо 1. голямо и силно, тежко и тромаво, а също и космато, шубесто :

Αρκούδα – 1. *едър, дебели космат мъж;*

2. *огромна и неприятна жена – мецана*

Το γέλιο της αρκούδας – *голям /силен смях;*

Το ξύλο της αρκούδας – *голям пердах;*

Τριχωτός σαν αρκούδα – *космат като мечка.*

Докато славянското название за мечка *медведь* означава „ядящ мед, медояд“, то гръцкото название *αρκούδα, άρκτος* е свързано с думата *звезда* и съответно с названията по-късно на някои съзвездия (Голямата и Малката Мечка).

Сложен е образът на елена (кошутата) в състава на устойчивите изрази в двата езика, за които говорим.

Еленьт (Ελάφι = λάφι = έλαφος) често се сравнява с дървото на живота и символизира предизвестяването на светлината, възраждането, плодородието. Тези идеи се откриват както в християнската, така и в мюсюлманската традиции и митологеми. В гръко-римската митологическа иконография елените са впрегнати в колесницата на богинята Артемида (Диана), която ги кара със златни юзди. Еленьт символизира също скоростта и бързината, но и страха и подчинението на богинята. Според народните вярвания Слънцето язди елен или самото то е елен със светещи златни рога:

Χρυσόκερον ελάφι – *златорог елен*

Το ελάφι της Παναγιάς = **το άγιο ελάφι** – *свещеният елен*

Мотивът за слънчевия елен (елена–светец) е широко разпространен в българския фолклор (В. Бешевлиев), но Н. Сумцов, разглеждайки източно-славянския „тур-олень“ и българския песенен „сур-елен“, достига до извода, че без съмнение „символичният елен е възникнал и се е развил на класическа почва (Сумцов, Н. Ф., 1890, 4). Тайнственият образ на елена е намерил голямо разпространение в Гърция [...], от тук вече, т.е. от Гърция, е преминал в славянските страни по пътя на литературното и устното предаване». Ученият изказва предположение, че проникването на «символичния елен» в славянския фолклор е станало чрез гръцките народни песни за Дигенис Акрит. Ето една от тях, в която Дигенис известява на своята дружина, че е обречен на смърт, защото е убил елен с кръст между рогата, с месец върху задните крака и с образа на Божията майка върху гърдите:

«... Κ' εγώ μαύρος απέρασα πεζός κι' αρματωμένος.
Τριακόσι αρκούδια σκότωσα κ' εξήντα δύο λιοντάρια,
Επέτυχα κ' εβάρεσα το στοιχειμένο λάφι,
Πούχε σταυρό στα κέρατα κι' αστέρι στο κεφάλι,
Κι' ανάμεσα στα δίπλατα είχε την Παναγιά.
Αυτό το κρίμα μ' έσωσε και θέλω να πεθάνω.»

(Passow, A., 1860, p. 393, N DXVI)

Кошутата (ελαφίνα) пък се отъждествява с красивата, стройна и нежна жена:

Είναι ωραία και λυγερή σαν ελαφίνα. – хубава и изящна като кошута е.

В този аспект от представения кратък езиков материал (устойчиви изрази в гръцки и български език) става ясно, че колкото по-важна роля е играл един животински вид като митологичен образ в представите на един народ, или като обективно опасно и вредно за него същество, толкова в по-голяма степен типологията на именуването му и устойчивите изрази с компонент това животно зависят от тези негови същностни характеристики. По този начин езикът фиксира националното самосъзнание, националната картина за света.

ЦИТИРАНА И ИЗПОЛЗВАНЕ ЛИТЕРАТУРА

- БЕР:** Български етимологичен речник. София, Т.1, 1971; Т.2, 1979; Т.3, 1986.
- Бешевлиев, В.** Първобългарите. Бит и култура. София, 1981.
- Георгиева, Ив.** Българска народна митология. София, 1983.
- Иванов, В. В.** Волк – Мифы, 1987.
- Козлова, Т. В.** Семантика фразеологизмов с названиями животных в современном русском языке. Москва, 2003.
- Маковски, М. М.** Метаморфозы слова (Табуирующие маркеры в индоевропейских языках), Вопросы языкознания, 1998, №4.
- Маслова, В. А.** Введение в лингвокультурологию. Москва, 1997.
- Попов, Б.** Типология на назоваването при древните индоевропейски термини за някои опасни и хищни животни. – Съпоставително езикознание, 2005, кн. 1.
- Русский язык и русская литература** в современном обществе – сборник докладов. Шумен, 1999.
- Калдиева-Захаријева, Стефана.** Проблеми на съпоставителното изследване на българската и румънската фразеология. София, 2005.
- Сумцов, Н. Ф.** Олень в произведениях народной словесности и искусства. – В: Н. Ф. Сумцов, Культурные переживания. Киев, 1890, №1, с. 4.
- Топоров, В. Н.** Кот; Лиса. – Мифы, 1988.
- Havers, W.** Neuere Literatur zum Sprachtabu – Sitzungsberichte der Wiener Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-historische Klasse. Bd. 223, 5, 1946.
- Passow, A.** Popularia Carmina Graeciae Recentioris. Lipsiae, 1860, p. 393, N DXVI.
- Η γλώσσα των ιδιωτισμών και των εκφράσεων,** Θεσσαλονίκη 1983.
- Λεξικό της κοινής νεοελληνικής,** Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, 2003.
- Μπαμπινιώτης Γ.,** Λεξικό της νέας ελληνικής γλώσσας, Αθήνα, 1998.